

**leuvense bijdragen
leuven contributions in
linguistics and philology**

**tijdschrift voor germaanse filologie
jaargang 84 (1995)
jaarinhoud**

Bibliografie

- BOOI, G. (1985). "Conjunction reduction in complex words: a case for prosodic phonology". In H. van der Hulst & N. Smith (eds.), *Advances in Non-Linear Phonology*. Dordrecht: Foris, 143-160.
- BOOI, G. & A. VAN SANTEN (1995). *Morfologie. De woordstructuur van het Nederlands*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- BOTHA, R. (1968). *The function of the lexicon in transformational-generative grammar*. The Hague.
- BUITENRUST-HETTEMA, F. (1892). "(Uit de spraakleer) Woordvorming". *Taal en Letteren* 2, 316-352.
- HAAS, W. de & M. TROMMELEN (1993). *Morfologisch Handboek van het Nederlands*. Den Haag: SDU Uitgeverij.
- HOEKSTRA, E. (1995). "Functionele hoofden in derivatieve morfologie". *Taalkundig Bulletin* 25, 33-44.
- HOEKSTRA, J. (1987). "It augmint yn gearsettingen fan it type VN". *Tydskrift foar Fryske Taalkunde* 3, 1-16.
- HOEKSTRA, J. (1991). "Morfologyske aanpassingsregels en de status van het augment". Ongepubliceerd Ms., Ljouwert: Fryske Akademy.
- HOEKSTRA, J. (te verschijnen). *Morfologisch Handboek van het Fries*.
- MARLE, J. VAN (1985). *On the paradigmatic dimension of morphological creativity*. Dissertatie, Rijksuniversiteit Utrecht.
- MARLE, J. VAN (1995). "De eenheid van de morfologie: nogmaals de verhouding tussen flexie en derivatie". Lezing op de Morfologiedagen 1995, Leuven, 21-22 september 1995.
- MATTENS, W. (1970). *De Indifferentialis*. Assen: Van Gorcum.
- MEER, G. VAN DER (1985). "Frisian 'breaking'. Aspects of the origin and the development of a sound change". *Estriken* 66. Fries, RUG, Groningen.
- NAARDING, J. (1961). "Over diminutievormen in het Gronings". *Driemaandelijke Bladen* (Nieuwe Serie) 13, 59-70.
- SANTEN, A. VAN (1995). "Beschrijving en theorie in het Morfologische Handboek". *Leuvense Bijdragen* 84, 543-560.
- SCHULTINK, H. (1995). "Van conversie en nog wat. Kanttekeningen bij het proefschrift van Jan Don". *De Nieuwe Taalgids* 88, 111-123.
- TIERSMA, P. (1985). *Frisian Reference Grammar*. Dordrecht: Foris. Ljouwert: Fryske Akademy (nr. 644).
- VISSER, W. (1994). *Foarriedige bibliografy fan artikels oer de taalkunde fan it Nijfrysk* (ferzje 1-11-1994). Ljouwert/Leeuwarden: Fryske Akademy.
- VRIES, G. DE (1992). *On Coordination and Ellipsis*. Dissertatie, KUB Tilburg.
- VRIES, W. DE (1920-22/1975). *Iets over Woordvorming*. (Programma van het 'stedelijk gymnasium te Groningen. Stoomdrukkerij B. Jacobs). Opnieuw uitgegeven door C. Kruyskamp.

Woordvorming met -ery in het Afrikaans

Matthias HÜNING

Universität Wien, Institut für Germanistik/Nederlandistik

1. Inleiding⁽¹⁾

In het Afrikaans bestaat er een suffix *-ery* dat het equivalent is van het Nederlandse *-erij* zoals in *knoeierij*. Daarnaast heeft het Afrikaans, net als het Nederlands, de mogelijkheid om zelfstandige naamwoorden te vormen met het prefix *ge-* (*geknoei*). Anders dan in het Nederlands kunnen deze beide affixen in het Afrikaans kennelijk gecombineerd worden, zoals het volgende voorbeeld laat zien:

- (1) Dis net soos tannie Karla se gerokery en ons geheime kuiertjies by haar waarvan Pa nie geweet het nie. (BEHR, 1993:108)⁽²⁾

Gerokery – deze afleiding was voor mij de directe aanleiding om eens wat beter te kijken naar de woordvorming in het Afrikaans. Deze combinatiemogelijkheid, *ge-* en *-ery* in één woord, is immers in het Nederlands onbekend (en ook in het Duits dat op dit punt een vergelijkbare systematiek heeft). Het bleek al snel dat het hier niet gaat om een incidentele nieuwvorming, maar om een type afleidingen dat in het Afrikaans frequent gebruikt wordt. Voorbeelden die in 1994 zijn aangetroffen in de internet-discussielijst Afrikaans⁽³⁾:

- (2) a. Ek stem saam dat alle gevloekery lynreg in stryd is met die Bybel.
b. As jij nie hou van die goeie humor en gespottery [...] nie.
c. Dis 'n verskriklike gebrandewynsuiperij.

(1) Met dank aan de deelnemers van de Morfologiedagen '95 in Leuven voor hun commentaar naar aanleiding van mijn lezing en aan Cor van Bree, Piet Paardekooper en Ariane van Santen voor hun opmerkingen bij de eerste versie van dit artikel.

(2) Dit citaat heb ik te danken aan Eep Francken.

(3) Met dank aan Ton van der Wouden die zo'n 2000 boodschappen van deze discussielijst (toen: afrikaans@oliver.sun.ac.za) bewaard had en zo vriendelijk was om daar voor mij in te zoeken naar dit soort afleidingen.

Voorbeeld (2c) laat zien dat de combinatie niet beperkt is tot deverbale afleidingen. In dit artikel zal ik proberen om de woordvormingsmogelijkheden met het suffix *-ery* in het Afrikaans te beschrijven. Ik zal dat contrastief doen, tegen de achtergrond van het Nederlandse *-erij*, en ik wil dan ook beginnen met een korte schets van deze achtergrond.

2. Korte schets van *-erij* in het Nederlands

Diachroon is het Nederlandse suffix *-erij* een variant van het suffix *-ij*. Op de precieze verhouding tussen deze beide suffixen kan ik hier niet ingaan, dat zou een ander artikel zijn. Vast staat dat ze allebei in de Middelnederlandse periode (vanaf de 13de eeuw) ontleend zijn aan het Frans. Het suffix is dus van Romaanse afkomst en daar duidt ook nu nog de klemtoon op: Germaanse suffixen zijn immers niet beklemtoond, *-erij* is dat in het Nederlands nog steeds wel.

Al in de dertiende eeuw kwamen er incidenteel nieuwvormingen voor. Van een zekere produktiviteit kan men echter pas vanaf de 14de eeuw spreken, toen had het Nederlands dus een 'eigen' suffix *-erij*⁽⁴⁾.

Er ontstond niet alleen een Nederlands suffix *-erij*, er ontstond een aantal varianten. Vergelijk de volgende afleidingen:

- (3) voogd-*ij*, waaghalz-*erij*, reken-*arij*, boer-*derij*, lekker-*nij*, arts-*enij*.
spott-*ernij*, makelaar-*dij*, make-*lij*

Terwijl sommige van deze suffix-varianten alleen nog incidenteel voorkomen, worden andere nog steeds produktief gebruikt:

- (4) *-ij* achter basis op *-er* (*treiterij*, *krachtpatserij*)
-arij achter basis op *sjwa+l* of *sjwa+n* (*rekenarij*, *priegelarij*, *ezelarij*)
-derij achter basis op *-r* (*boerderij*, *zeurderij*, *navelstaarderij*)

Wat de betekenis van de afleidingen betreft, kan men grofweg twee groepen onderscheiden: afleidingen met een 'abstracte' betekenis en afleidingen met een 'concrete' betekenis. Ik geef een overzicht van de voornaamste types:

(5)

denominale afleidingen	gedrag (abstract)	<i>schurkerij</i> , <i>krachtpatserij</i> , <i>waaghalzerij</i> , <i>fantasterij</i>
	bedrijf/werkplaats (concreet)	<i>beenhouwerij</i> , <i>drogisterij</i> , <i>slagerij</i> , <i>grossierderij</i>
deverbale afleidingen & samenstellende afleidingen	handeling, proces 'het X-en' (abstract)	<i>aanstellerij</i> , <i>babbelerij</i> , <i>dromerij</i> , <i>knoeierij</i> ; <i>aandachttrekkerij</i> , <i>carrièremakerij</i> , <i>bangmakerij</i> , <i>stoerdoenerij</i>
	bedrijf/werkplaats (concreet)	<i>bakkerij</i> , <i>drukkerij</i> , <i>brouwerij</i> ; <i>kleermakerij</i> , <i>bloembollenkwekerij</i> , <i>diamantslijperij</i>

De afleidingen met een abstracte betekenis zijn over het algemeen connotatief tamelijk negatief, terwijl de afleidingen met een duidelijk concrete betekenis in dit opzicht neutraal zijn.

Naast deze vier groepen zijn er nog tal van kleinere betekenisgroepen te onderscheiden, bijvoorbeeld de collectiva van het type *boekery*. Ook kan men allerlei metonymische gebruikswijzen constateren. Zo worden bijvoorbeeld de deverbale afleidingen vaak gebruikt om naar het resultaat van een handeling te verwijzen. Dit wordt bijzonder duidelijk als een *-erij*-afleiding in het meervoud of als diminutief wordt gebruikt: *filosofische zweverijen* drukt niet 'het zweven' uit, maar 'gevallen van "zweven"'; en als Jan Tromp het erover heeft dat koningin Beatrix "informeert naar de details, tot aan de *mierderijtes*" (Volkskrant 29/6/94, p. 3), dan heeft ook deze afleiding de concrete betekenis 'gevallen van X'.

Ik zal hier nu niet verder op ingaan, maar wil er in dit verband alleen op wijzen dat ik al eens eerder beweerd heb dat de abstracte betekenis bij de deverbale afleidingen van het type *knoeierij* helemaal niet zo prominent is als de hand- en woordenboeken ons doen geloven. Deze afleidingen worden in het taalgebruik veel vaker concreet dan abstract gebruikt; het procédé voor de vorming van deverbale abstracta is in het Nederlands prefigering met *ge-* (*geknoei*, *gemier*, *gezeur*, *gezanik*...). Vergelijk hiervoor verder HÜNING (1992).

(4) Voor een gedetailleerde beschrijving van de geschiedenis van *-erij* verwijs ik naar mijn proefschrift dat naar ik hoop in 1996 zal afkomen.

3. Woordvorming met *-ery* in het Afrikaans

De hierboven heel kort geschetste systematiek bestond in een vergelijkbare vorm ook al in het Nederlands van de 17de/18de eeuw; sindsdien zijn er wel verschuivingen opgetreden, maar nauwelijks principiële veranderingen ten opzichte van de woordvormingsmogelijkheden met *-erij*. We kunnen er dus van uitgaan dat het Afrikaans wat het achtervoegsel *-ery* betreft, gebaseerd is op een systematiek die heel erg lijkt op de Nederlandse van nu. VAN MARLE (1994:92) heeft erop gewezen dat “de woordvorming in het Afrikaans in hoge mate identiek is aan die van het Nederlands.” Volgens hem lijkt de Afrikaanse derivatieve morfologie als het ware een kopie te zijn van de Nederlandse. Van Marle situeert dit ‘kopiëringsproces’ (96) niet zozeer in de 17de/18de eeuw (de tijd van het ontstaan van het Afrikaans), maar eerder aan het eind van de 19de of zelfs het begin van de 20e eeuw. Hoe dan ook, één ding lijkt duidelijk: het Afrikaans heeft de Nederlandse systematiek overgenomen – ook op het punt van afleiding met *-ery*.

Net als het Nederlands heeft het Afrikaans denominale en deverbale afleidingen en ook samenstellende afleidingen.

- (6) denominale afleidingen : *kettery, fantastery, drogistry ...*
 deverbale afleidingen : *smedery, knoeiery, uitgewery ...*
 samenstellende afleidingen : *jagmakery, bangmakery, diamantslypery ...*

De belangrijkste suffixvarianten uit het Nederlands vinden we in het Afrikaans terug.

- (7) *treiter-y, poppekast-ery, dobbel-ary, boer-dery, lekker-ny, arts-eny, spott-erny*

Er zijn in dit opzicht maar marginale verschillen te constateren. Zo zijn er geen voorbeelden van *-ary* na *sjwa+n*⁽⁵⁾.

Het lijkt erop dat hier inderdaad een heel onderdeel van de woordenschat is overgenomen, samen met de morfologische systematiek en zelfs ook met de uitzonderingen. (In dit verband wil ik nog een keer wijzen op VAN MARLE (1994:95) die hetzelfde constateert voor de nomina agentis.)

Ook wat de betekenis betreft, is er grote overeenstemming. De belangrijkste betekenisgroepen in het Afrikaans zijn identiek aan die in het Neder-

lands (zie het overzicht onder (5)). En daarnaast vinden we dezelfde kleinere betekenisgroepen, bijvoorbeeld collectiva van het type *boekery*.

De overname van de woordvorming met *-ery* lijkt dus inderdaad op een ‘kopiëringsproces’. Dit heeft zeker te maken met de vele leenwoorden uit het Nederlands. In zijn standaardwerk over de Afrikaanse woordvorming constateert KEMPEN (1969:465) dat van de 532 afleidingen die hij verzameld heeft op z’n minst 181 (dus 34 %) ook in het Nederlands bestaan. Maar er zijn niet alleen leenwoorden overgenomen, ook de aan deze woorden ten grondslag liggende systematiek is deel gaan uitmaken van het Afrikaans.

Na deze overname is er echter in het Afrikaans wel het een en ander gebeurd. Een van de meest opvallende veranderingen betreft het klemtoonpatroon. Nederlandse afleidingen op *-erij* hebben de klemtoon altijd op de laatste lettergreep. Het Afrikaans heeft uitspraak en klemtoon overgenomen uit het Nederlands, maar in het hedendaags Afrikaans ligt de klemtoon niet meer altijd op de laatste lettergreep. KEMPEN (1969:464) is hierover vrij laconiek. Hij schrijft: “Ons moet daarop let dat afleidinge op *-ery* meesal die aksent op die stam het, maar enkeles tog soms op die *-y* van *-ery*, en/of op die stam”. Verder gaat hij niet in op deze kwestie.

In het *Woordeboek van die Afrikaanse taal* (WAT) wordt de klemtoon als indelingscriterium gebruikt in het artikel over *-ery*:

- (7) *-ery* [...] Achtervoegsel: 1. (sonder aksent) Vorm abstrakte selfstandige naamwoorde van (a) werkwoorde, altyd duratief en baie dikw. ook met ongunstige waarde [...]; (b) enkele selfstandige naamwoorde, m/d betekenis “optrede van of soos”, altyd ongunstig [...] 2. (m/d aksent op die *-y*) Vorm selfstandige naamwoorde van werkwoorde, m/d betekenis “plek waar ge... word” of “geleentheid tot” of “bedryf(saangeleentheid)” [...]. (WAT II, 599)⁽⁶⁾.

Kennelijk is er dus een semantische factor in het spel die correspondeert met het klemtoonpatroon. Ook volgens DONALDSON (1993:27, 440) hebben afleidingen als *bakkery* en *diamantslypery* de klemtoon op het suffix als ze een concrete (vooral locatieve) betekenis hebben. Bij echte nomina actionis (gebruikt ter aanduiding van de handeling) daarentegen ligt de klemtoon volgens hem altijd op de stam.

Niet helemaal duidelijk is in hoeverre wisselende klemtoon ook correspondeert met verschillende betekenissen bij één woord. Er is namelijk een

(5) Woorden uit het Nederlands als *ambtenary* en *geweldenary* moeten worden beschouwd als denominale afleidingen met *-y*. Verder zijn er een aantal incidentele verschillen. Zo is er bijvoorbeeld geen **makelaar-dy*, maar alleen de (regelmatigere) vorm *makelar-y*. Dat de variant *-ly* niet lijkt voor te komen, mag ons niet verbazen: *makelij* is het enige woord in het Nederlands met dit affix (en het is bovendien waarschijnlijk ontleend aan het Duits).

(6) Vreemd genoeg ontbreekt dit achtervoegsel (en ook het voorvoegsel *ge-*) in HAT (het *Verklarende handwoordeboek van die Afrikaanse taal*), terwijl er toch wel degelijk affixen in behandeld worden. (Enigszins oppervlakkig ‘onderzoek’ maakt meteen duidelijk dat HAT op dit punt kennelijk weinig consequent is).

aantal afleidingen met wisselende klemtoon, soms op het achtervoegsel, soms op de stam. Een paar voorbeelden ⁽⁷⁾:

(9)	'bakkery - bakke'ry	'smedery - smede'ry
	'pottebakkerij - pottebakke'ry	'stokery - stoke'ry
	'kwekery - kweke'ry	'uitgewery - uitgewe'ry
	'slypery - slype'ry	'vissery - visse'ry

Het WAT noemt onder 2. (bij de afleidingen met klemtoon op het affix en met een concrete betekenis dus) voorbeelden als *bakke'ry* en *delwe'ry*, sluit die alinea echter af met de opmerking dat de klemtoon wisselt en dat vormen als *'bakkery* of *'delwery* “ook voorkom”. Kennelijk is er dus toch geen één-op-één-verhouding tussen klemtoon en betekenis. Vergelijk ook de volgende artikelen uit het HAT (het klemtoonteken staat hier niet vóór, maar achter de beklemtoonde lettergreep):

- (10) *kwe'ke-ry* 1 Handeling van te kweek. 2 Ook *kwekery'* (e) Plek waar iets, bv. vrugtebome, blomme gekweek word. 3 Bedryf van 'n kweker.
- sly'pe-ry'* 1 Handeling van slyp: Met slypery besig wees. 2 Ook *slype-ry'* (e) Werkplek, inrigting waar geslyp word.

Voor andere afleidingen van dit type vindt men in het HAT vergelijkbare artikelen. Het belangrijke woord is hier ‘ook’. Het lijkt erop dat klemtoon op het suffix altijd correspondeert met een concrete betekenis, terwijl klemtoon op de stam correspondeert met een abstracte betekenis, maar een concrete lezing niet uitsluit.

Opvallend is in dit verband ook dat, als er een variant met *ge-* is, deze de klemtoon op de stam heeft. In overeenstemming met de betekenis van ‘gewone’ *ge-*afleidingen is een concrete (locatieve) betekenis bij deze afleidingen met *ge-...-ery* uiteraard uitgesloten. Ze realiseren die betekenis die afleidingen met *ge-* en op *-ery* gemeenschappelijk hebben, de abstracte dus.

- (11) 'drukkery - drukke'ry - ge'drukkery
'melkery - melke'ry - ge'melkery
'brouery - broue'ry - ge'brouery ⁽⁸⁾

Mijns inziens moet men deze gegevens interpreteren als een algehele verandering van het klemtoonpatroon van afleidingen op *-ery*. De ‘default’ is veranderd en is nu klemtoon op de stam. Alleen oude afleidingen met een ingeburgerde concrete betekenis – een duidelijk afgebakende semantische

(7) Vgl. COMBRINK & McD. DODDS (1988) en het HAT.

(8) *Gebrouery* wordt alleen figuurlijk gebruikt in de betekenis ‘geknoei’.

groep dus – hebben de oude klemtoon bewaard. Maar ook bij deze groep begint het nieuwe patroon door te dringen, zodat er nu op grote schaal sprake is van twee mogelijkheden naast elkaar ⁽⁹⁾.

Volgens DONALDSON (1993:27, 440) vormen de concreta een gesloten categorie, terwijl de abstracta productief zijn in het Afrikaans: *bak'leiry*, *'rokery*, *naam'geeëry*, *modder'gooiery*. Mijns inziens zou men beter kunnen zeggen dat de afleidingen met klemtoon op het suffix een ‘gesloten categorie’ vormen. Nieuwe concreta zijn misschien nog wel mogelijk, maar dan met klemtoon op de stam ⁽¹⁰⁾. Maar het is natuurlijk zeker waar dat verreweg de meeste afleidingen die in het Afrikaans gevormd zijn/worden, een abstracte betekenis (‘handeling, gedrag’) hebben en bij deze ligt de klemtoon sowieso op de stam. Dit geldt zowel voor de gewone *-ery*-afleidingen als voor de vaak ook mogelijke varianten met de combinatie van *-ery* met het prefix *ge-*. Nog een paar voorbeelden:

(12)	'aanstellery	'rokery / ge'rokery
	balan'seerdery	'stofsuiery / ge'stofsuiery
	'bluffery / ge'bluffery	trak'teerdery / getrak'teerdery
	'laggerij / ge'laggerij	'vlieëry / ge'vlieëry
	'neukery (ge'rondeukery)	

Interessant zijn in dit verband ook de afleidingen met *-ary*. In het Afrikaans hebben de *-ary*-afleidingen namelijk volgens Combrink & McD. DODDS (1988) allemaal de klemtoon op het suffix ⁽¹¹⁾. Vaak bestaat er naast echter een variant met *-ry* (met of zonder prefix *ge-*) – en daarbij ligt de klemtoon altijd op de stam:

(13)	bedela'ry	'bedelry / ge'bedelry	bottela'ry	--
	dobbela'ry	'dobbelry / ge'dobbelry	femela'ry	--
	huigela'ry	'huigelry / ge'huigelry	kansela'ry	--
	knutsela'ry	'knutselry / ge'knutselry	rymela'ry	--
	kwansela'ry	'kwanselry / ge'kwanselry	vrymessela'ry	--
	kwesela'ry	'kweselry	smokkela'ry 'smokkelry	
	rommela'ry	'rommelry	swendela'ry 'swendelry	

Het is duidelijk dat de oude, uit het Nederlands overgenomen, *-ary*-afleidingen kennelijk langzamerhand worden vervangen door nieuwere, in het Afri-

(9) Vergelijk ook een woord als *lekkery*, eveneens een afleiding met een ingeburgerde concrete betekenis (‘delicatesse’) en volgens HAT eveneens met wisselende klemtoon.

(10) Vergelijk in dit verband afleidingen als *dro'gistery* en *bloe'mistery* waarnaast volgens de woordenboeken geen varianten met eindklemtoon voorkomen.

(11) Het HAT geeft voor *huigelary*, *swendelary* en *vrymesselary* wisselende klemtoon en voor *rommelary/rommelry* alleen klemtoon op de stam.

kaans gevormde, afleidingen op *-ry*. Op zo'n vervanging wijst ook het feit dat er tal van afleidingen op *-ry* zijn die geen tegenhanger op *-ary* (meer?) hebben⁽¹²⁾:

(14)	'babbelry / ge'babbelry	'twyfelry / ge'twyfelry
	'brabbelry / ge'brabbelry	'waggelry / ge'waggelry
	'stamelry / ge'stamelry	'strompelry / ge'strompelry
	'struikelry / ge'struikelry	'trappelry / ge'trappelry
	'sukkelry / ge'sukkelry	'troetelry / ge'troetelry
	'kibbelry / -	'trippelry / ge'trippelry / 'rondtrippelry
	- / ge'treuselry	'vroetelry / ge'vroetelry
		/ 'rondvroetelry

Door de vervanging van *-ary* door *-ry* maakt het suffix zich ook als het ware los van de corresponderende persoonsnaam op *-aar* (de distributie van de persoonsnaam-vormende suffixen *-er* en *-aar* is in het Afrikaans vergelijkbaar met de Nederlandse). Een woord als *bedelary* is dubbel gemotiveerd: het kan zijn afgeleid van het werkwoord, maar ook van het nomen agentis *bedelaar*. Met deze beide mogelijkheden corresponderen twee betekenisparafrazen: 'het bedelen' en 'gedrag van een bedelaar'. De Afrikaanse afleidingen op *-ry* daarentegen zijn duidelijk deverbale, het zijn 'echte' nomina actionis.

Deze ontwikkeling is in overeenstemming met de overheersende betekenis van alle *-ery*-afleidingen in het Afrikaans. Het lijkt erop dat de abstracte 'handeling'-betekenis in het Afrikaans prominenter is dan in het Nederlands. Ik heb er daarnet al op gewezen dat *-erij*-afleidingen in het Nederlands vaak metonymisch (bijvoorbeeld voor het resultaat/produkt van een handeling) gebruikt worden, waardoor de betekenis concreter wordt, terwijl de 'echte' abstracta over het algemeen met het prefix *ge-* gevormd worden (behalve als er morfologische redenen zijn die het gebruik van *ge-* onwaarschijnlijk maken; vergelijk hieronder).

In het Afrikaans is dit verschil tussen *ge-* en *-ery* kennelijk geneutraliseerd. Voor de vorming van nomina actionis zijn beide affixen semantisch gelijkwaardig. Bij doubletten als *gehoes - hoes(t)ery* of *gesukkel - sukkelry* blijkt er in het Afrikaans geen voorkeur te bestaan voor één van de twee wanneer men een abstracte betekenis wil uitdrukken, terwijl er in zulke gevallen in het Nederlands toch wel een duidelijke voorkeur bestaat voor de afleiding met *ge-*.

(12) In tegenstelling tot COMBRINK & McD. DODDS (1988), noemt het HAT voor sommige van deze afleidingen naast *-ry* ook (nog?) de variant op *-ary* (*babbelary*, *kibbelary*, *sukkelary*, *twijfelary*, *troetelary*).

-Ery lijkt in het Afrikaans zelfs produktiever dan *ge-*, wat zeker ook te maken heeft met de beperkingen die er zijn voor prefigering met *ge-*. Net als in het Nederlands kan dit prefix namelijk niet zo makkelijk gebruikt worden als het basiswerkwoord reeds geprefigeerd is (?*geverraai*, ?*geverneuk*), in deze gevallen is *-ery* de logische keuze. En ook voor samenstellende afleidingen (type *verdagmaakery*) is *-ery* het aangewezen affix (?*geverdagmaak*). Zowel in het Nederlands als ook in het Afrikaans gaat het hier om relatieve beperkingen: dergelijke afleidingen zijn niet absoluut uitgesloten, maar onwaarschijnlijker⁽¹³⁾.

Dat Afrikaans *-ery* 'enorm produktief' is, daar heeft onder andere PONELIS (1993:528) op gewezen. En bij KEMPEN (1969:465) kunnen we lezen dat het "lyk asof *-ery* in Afrikaans baie produktiewer was en is as in Nederlands." In ieder geval is volgens hem één ding duidelijk: "Afrikaans gebruik dié vorme meer as Nederlands." (466) Hij geeft frequentiegegevens, verkregen uit een klein corpusonderzoek:

- (15) Gemiddelde frequentie van *-ery*-afleidingen per 100.000 woorden:
- in het Afrikaans: 60,5
 - in het Zuid-Nederlands: 20,78
 - in het Noord-Nederlands: 15,25

In zijn corpus vindt Kempen dus drie tot vier keer zoveel *-ery*-afleidingen in het Afrikaans als in het Nederlands. Toegegeven, zijn corpus is zeer beperkt en zeker niet representatief, maar er lijkt toch wel iets aan de hand te zijn.

In zijn paragraaf over het prefix *ge-* geeft KEMPEN (1969:474) ook frequentiegegevens voor deverbale *ge*-afleidingen:

- (16) Gemiddelde frequentie van *ge*-afleidingen per 100.000 woorden:
- in het Afrikaans: 25,45
 - in het Zuid-Nederlands: 40,44
 - in het Noord-Nederlands: 45,33

De verhouding is hier dus andersom: in de Nederlandse teksten komen nomina actionis met *ge-* bijna twee keer zo vaak voor als in de Afrikaanse.

Onder andere op grond van deze gegevens komt Kempen tot de conclusie: "Nederlands gebruik veral vorme op *ge-* waar Afrikaans veral vorme op *-ery* gebruik" (477). Een verklaring heeft hij niet; dit zou, zo zegt hij, wel

(13) Beide beperkingen zijn trouwens in het Afrikaans kennelijk (nog) minder strikt dan in het Nederlands. Afleidingen met *ge-* op basis van samenstellingen (in het Nederlands niet onmogelijk, maar toch 'vreemd', gemarkeerd) lijken in het Afrikaans zonder meer mogelijk: *die geüitsuig van die belastingbetaler*.

eens gewoon toeval kunnen zijn⁽¹⁴⁾. Geen toeval daarentegen is volgens hem de (vergeleken bij het Nederlands) enorme frequentie van *-ery*. Het wordt in zijn corpus net zo vaak gebruikt als *-erij* en *ge-* samen in het Nederlands. Dit heeft volgens hem te maken met een stilistisch kenmerk van de Afrikaanse literatuur “die oor die algemeen meer in die volkstaalstyl geskrywe is” dan de Nederlandse (477).

Rest nog het ‘probleem’ van de afleidingen met *ge-* en *-ery*. Dit type afleidingen wordt genoemd bij PONELIS (1983), DONALDSON (1983) en natuurlijk ook bij KEMPEN (1969) – het wordt genoemd en daar blijft het dan ook bij. Helaas gaat geen van de auteurs dieper in op dit (vergeleken met de verwante talen) toch zeer bijzondere type.

Zeker vergemakkelijkt het Afrikaanse klemtoonpatroon de combinatie van *ge-* en *-ery*. Het is als het ware ‘neutraal’ ten opzichte van beide affixen, bij toevoeging van *ge-* hoeft de klemtoon van een *-ery*-afleiding niet te worden veranderd (dit in tegenstelling tot het Nederlands waar de beide affixen een andere klemtoon vereisen).

De affixcombinatie wordt in het Afrikaans vrij algemeen gebruikt voor afleidingen met een abstracte betekenis. Een aantal deverbale afleidingen van dit type heb ik al genoemd, maar de combinatie komt ook voor op basis van samenkoppelingen (17a), en ook bij samenstellende afleidingen (17b) en zelfs bij afleidingen van woordgroepen (17c) :

- (17) a. afloerdery - geafloerdery
uitsui(g)ery - getuitsui(g)ery
b. baasspelery - gebaasspelery
vlagswaaier - gevlagswaaier
kwaadpraterij - gekwaadpraterij
c. ge-in-die-reën-stanery
ge-hot-en-haar-hardloperij

Opmerkelijk is ook een afleiding als *geslaan-slanery*. Deze krijgt in het WAT (III, 185) een eigen ingang en wordt omschreven als “geslaan, slanery”. Daarnaast vinden we de ingang *geslaan* (“voortdurende of herhaalde handeling van slaan; slanery”) met daarbij vermeld de “iteratiefvorm” *geslaan-slaan*, waarvan *geslaan-slanery* volgens het WAT afgeleid is.

(14) Misschien speelt wel een rol dat nomina actionis met *ge-* in het Afrikaans over het algemeen dezelfde vorm hebben als het voltooid deelwoord (dat deze vorm door deflexie gekregen heeft): *knoei / die geknoei / hy het geknoei; poets / die gepoets / hy het sy skoene gepoets*. Eigenlijk geloof ik niet zo in homonymievrees als verklaring (omdat de context over het algemeen verwarring voorkomt), maar – wie weet – misschien is deze systematische homonymie toch wel één factor voor de verschuiving ten gunste van *-ery*.

In de woordenboeken vindt men voor de afleidingen in kwestie regelmatig betekenisomschrijvingen door middel van synoniemen, zoals daarnet voor *geslaan-slanery*. Betekent dit dat afleidingen met *ge-*, *-ery* en *ge...-ery* ook inderdaad synoniem zijn? Hoe zit het met bijvoorbeeld *geswoeg/swoegery/geswoegery* of *gehoes/hoes(t)ery/gehoes(t)ery*? Is er een verschil in betekenis? Volgens een moedertaalspreker van het Afrikaans aan wie ik dit soort triplets heb voorgelegd niet; voor hem zijn ze volstrekt synoniem.

Wordt het geenszins zeldzame gebruik van *ge-* en *-ery* in één woord dan als ‘dubbelop’, als tautologisch ervaren? Kempens begint zijn paragraaf over *ge-* met een aantal vragen met betrekking tot het gebruik van dit prefix, vragen die, zo zegt hij, wel vaker door ‘de mensen’ gesteld worden. Eén daarvan is:

- (18) Kan ‘n mens praat van ‘n gesukkelry, of is dit net ‘n gesukkel of ‘n sukkelry? (KEMPEN 1969:468)

Deze vraag maakt duidelijk dat de combinatie in Zuid-Afrika inderdaad wel eens als tautologisch ervaren wordt (of werd – KEMPEN is uit 1969). Kempens gaat echter helaas niet verder in op deze vraag, hij probeert niet om een antwoord te vinden.

Het is een taalkundige gemeenplaats dat ‘echte’ synonymie niet of nauwelijks bestaat en ook in dit geval zijn er wel aanwijzingen voor verschillen in het gebruik van de verschillende types. Voor woorden als *gesukkelry* is niet uit te maken of ze eerst gesuffigeerd en vervolgens geprefigeerd zijn of omgekeerd. Ook is denkbaar dat *ge-* en *-ery* tegelijkertijd toegevoegd worden, dat het dus gaat om één procédé. Anders bij samenstellende afleidingen: omdat woorden als *?getuinmaak* of *?gestemmewerf* niet of nauwelijks voorkomen, lijkt het erop dat hier sprake is van een volgorde (eerst *-ery* en daarna pas *ge-*). En dan is het zo dat een connotatief betrekkelijk neutrale *-ery*-afleiding als *tuinmakery* verandert door toevoeging van *ge-*: *getuinmakery* is duidelijk negatief. Verder lijkt het erop dat ook de semantische waarde van een *-ery*-afleiding die zelf al connotatief negatief is, door toevoeging van *ge-* soms nog verandert: *ge-* werkt versterkend, de afleidingen worden door de toevoeging ervan (nog) negatiever. *Gestemmewerwery* is nog negatiever dan *stemmewerwery*. Het prefix *ge-* werkt dus in combinatie met *-ery* intensiverend⁽¹⁵⁾.

(15) Dit blijkt ook in andere contexten wel eens de functie van *ge-* te zijn. Ton van der Wouden heeft mij gewezen op een voorbeeld dat door DONALDSON (1993:409) genoemd wordt, waar hij het heeft over ‘colloquial alternative negative forms’. Donaldson schrijft: “*Geniemand* (=niemand) is also very emphatic and colloquial, e.g. [...] *Permissie het hy nog nooit van geniemand gevra nie*.” Is het Afrikaanse prefix *ge-* op weg een ‘intensifier’ te worden?

Er zijn aanwijzingen dat dit intensiverende element ook bij afleidingen als *gesukkelry* een rol speelt. In deze richting wijst bijvoorbeeld het WAT. Daar wordt heel kort ingegaan op de combinatie van *ge-* en *-ery* zoals in “*gedansery, gelopery, gerondloper, gevloekery*, in watter geval die waarde meestal intensief is” (III, 45). Alleen kan dit betekenisaspect bij woorden als *gevloekery* niet zonder meer worden vastgemaakt aan *ge-*, maar moet het worden beschouwd als eigenschap van de affixcombinatie in kwestie.

Het zou kunnen dat hier ook een stilistische factor in het spel is. Ik heb de indruk dat het gebruik van *ge-...-ery* iets informeler, stilistisch meer gemarkeerd is dan het gebruik van één van die suffixen alleen. Dit zou kloppen met de ‘intensifier’-interpretatie en ook met het feit dat veel van deze afleidingen niet zijn opgenomen in het HAT dat zich immers vooral richt op het Standaardafrikaans. Om dit na te kunnen gaan zou een corpusonderzoek noodzakelijk zijn (lieft op een groot corpus dat ook gesproken taal bevat). Daartoe had ik echter bij de voorbereiding van dit artikel niet de mogelijkheid.

4. Samenvatting en conclusie

In het Afrikaans is een groot aantal afleidingen op *-ery* overgenomen uit het Nederlands. Samen met deze afleidingen is de Nederlandse systematiek als het ware gekopieerd. In het vervolg zijn er echter ontwikkelingen geweest die ervoor gezorgd hebben dat het hedendaags Afrikaans zeer productieve woordvormingsmogelijkheden heeft die op belangrijke punten afwijken van die in het hedendaags Nederlands :

- het klemtoonpatroon is veranderd: de klemtoon ligt op de stam, niet meer op het suffix;
- de variant *-ary* is/wordt vervangen door de in het Nederlands onbekende variant *-ry*;
- afleidingen op *-ery* zijn ‘abstracter’ (hebben een duidelijker ‘handeling’-karakter) dan in het Nederlands;
- *-ery* is frequenter en produktiever dan *ge-*, het suffix lijkt de functie van het prefix ‘over te nemen’;
- de gebruiksmogelijkheden zijn in het Afrikaans groter dan in het Nederlands; vergelijk een afleiding als *willery* of een zin als *Sy gedurige kommery by ons vertrou ek nie*⁽¹⁶⁾;
- er is een nieuwe woordvormingsmogelijkheid ontstaan die gebruik maakt van het suffix *-ery* in combinatie met het prefix *ge-* en intensiverend werkt.

(16) Voorbeeld uit KEMPEN (1969:465).

Sommige van deze punten hebben nog een sterk ‘hypothese-karakter’ en moeten verder worden uitgezocht. Desondanks zal duidelijk zijn dat de Afrikaanse systematiek wat *-ery* betreft in ieder geval geen kopie meer is van de Nederlandse, maar een verdere ontwikkeling, een eigen, Afrikaanse systematiek.

Bibliografie

- BEHR, M. (1993). *Die reuk van appels*. Strand: Queillierie.
- COMBRINK, J.G.H. & R. McD. DODDS (1988). *Retrograde woordenboek van Afrikaans*. Tweede, verbeterde druk. Stellenbosch.
- DONALDSON, B.C. (1993). *A grammar of Afrikaans*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- HAT (1994) = *Verklarende handwoordeboek van die Afrikaanse taal*. Door F.F. ODENDAL e.a. (red.). Derde uitgawe. Midrand: Preskor Uitgewery.
- HÜNING, M. (1992). "De concurrentie tussen deverbale nomina met *ge-* en *op-erijf*". *Spektator* 21, 161-172.
- KEMPEN, W. (1969). *Samestelling, afleiding en woordsoortelike meerfunksionaliteit in Afrikaans*. Tweede en hersiene druk van *Woordvorming en funksiewisseling in Afrikaans*. Nasou Beperk [z.j.].
- MARLE, J. VAN (1994). "De derivationele morfologie: een vergeten hoofdstuk uit de geschiedenis van het Afrikaans". In G. Olivier & A. Coetzee (red.). *Nuwe perspektiewe op die geskiedenis van Afrikaans, opgedra aan Edith H. Raidt*. Halfweghuis: Southern Boekuitgewers, 90-101.
- PONELIS, F. (1993). *The development of Afrikaans*. Frankfurt etc.: Peter Lang.
- WAT (1950-...) = *Woordeboek van die Afrikaanse taal*. Door P.C. Schoonees e.a. (red.). Pretoria: Die Staatsdrukker.

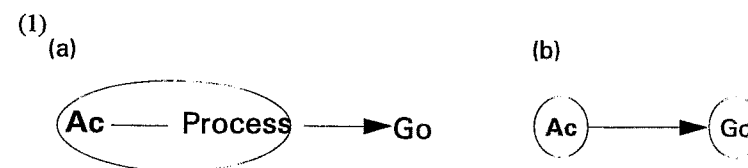
De paradigmatische conditionering van het Engelse *-er* suffix

Maarten LEMMENS

K.U.Leuven

Net als in het Nederlands is de *-er* derivatie in het Engels polyfunctioneel. Voor het Nederlands wijzen MOORTGAT en VAN DER HULST (1981) op de polyfunctionaliteit van het *-er* suffix, maar verder dan een opsomming van de verschillende betekenissen of referenten van de nomina agentis gaan zij niet. In dit artikel, waarin ik me beperk tot *-er* formaties afgeleid van werkwoorden, wil ik twee belangrijke stellingen beargumenteren. Ten eerste wil ik aantonen dat de verschillende *-er* formaties in het Engels semantisch gerelateerd zijn. Een dergelijke semantische benadering slaagt erin de verschillende *-er* derivaties op systematische wijze te verklaren zonder beroep te doen op *ad hoc* oplossingen zoals deze in de syntactisch geörienteerde beschrijving van LEVIN & RAPPAPORT (1988). Ten tweede beschrijf ik in dit artikel hoe de *-er* derivatie geconditioneerd wordt door de transitieve en ergatieve paradigma's. Vooral ik dieper inga op deze twee hoofdgedachten, is het noodzakelijk dat ik in het kort het onderscheid tussen transitiviteit en ergativiteit in het Engels toelicht. Vooraf vermeld ik nog even dat deze beschrijving van het *-er* suffix gebaseerd is op mijn doctorale studie over "verbs of killing" (LEMMENS 1995), gebaseerd op een uitgebreid corpus, m.n. een 4-tal maanden van de krant *Wall Street Journal*.

Laat ik mijn inleidende beschrijving beginnen met het transitieve model. Zoals schematisch voorgesteld in (1), staat in het transitieve paradigma de Agens centraal, of beter gezegd de Actor, de transitieve instantiatie van de Agens categorie :

Figuur 1

De handeling uitgedrukt door het werkwoord vertrekt vanuit de Agens en richt zich op een passief doel — vandaar de term Goal — dat geaffecteerd wordt door de actie van de Agens. De structurele centraliteit van de Actor wordt